

Статья посвящена исследованию особенностей таких юридических фактов как закон и договор. Определено, что норма закона позволяет воплотиться воле человека в юридически значимые действия и является юридическим условием, что в совокупности с юридическими фактами приводит к наступлению определенных юридических последствий. В механизме гражданско-правового регулирования договор выступает самостоятельным элементом, который существует между устанавливающей его правовой режим нормой права и правоотношением, возникающего из него.

Ключевые слова: договор, закон, юридический факт.

Vasilyeva V. V. Law and agreement in the system of legal facts

The article is devoted to the peculiarities of the law and the agreement as the legal facts. It's determined that the law allows a person's will to be turned into legal facts and law is a legal condition which together with the legal facts leads to the occurrence of certain legal consequences. In the civil regulation contract is an independent element that exists between laws and relationships.

Keywords: contract, law, legal fact.

Главач І.І.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ» ТА «УЧАСНИК» СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

УДК 347.651.4

За десятиріччя чинності ЦК України спадкове право, як підгалуз цивільного права, увійшло у нове русло свого розвитку, за якого, як вірно відзначає О. П. Печений, постає потреба розробки концептуальних змін до спадкового законодавства, зокрема щодо спадкування окремих об'єктів цивільних прав, формування та уніфікації єдиної, узгодженої практики застосування норм спадкового права [1, с. 230-232]. Абсолютно підтримуючи міркування автора та у їх продовження зазначимо, що розвиток спадкового права пов'язаний також із відпрацьованим понятійним апаратом у доктрині спадкового права та формуванням додаткових критеріїв відмежування тих чи інших категорій спадкового права. Так, доволі часто у цивілістичній літературі можна зустріти як синонімічні такі поняття як «суб'єкт спадкового правовідношення» та «учасник спадкового правовідношення».

Таке досить хаотичне сприйняття зазначених термінів не вносить ясності як в теоретичному аспекті щодо окреслення змісту зазначених категорій, так і в практичному, зокрема в частині визначення об'єму прав та обов'язків, що належать тому чи іншому учаснику спадкових правовідносин та використанні адекватних способів захисту порушених прав та інтересів останніх.

Серед праць вчених, які досліджували правову природу участі у спадкових правовідносинах та правовий статус їх окремих учасників, варто виділити наукові дослідження Ю.О.Заїки, О.Є.Кухарева, О. П. Печеного, Х. З. Піцик, Є. О. Рябокonia, Н.Б. Солтис, І. В. Спасибо-Фатєєвої та інших.

Беручи до уваги усталені загальнотеоретичні доктринальні уявлення щодо участі у правовідносинах, можна вказати, що поняття «учасник правовідносин» є ширшим за обсягом від поняття «суб'єкт правовідносин» і це положення, на нашу думку, можна з абсолютною певністю застосувати і до відносин спадкового правонаступництва. Разом з тим, надзвичайно широке коло осіб, які підпадають під регулювання норм саме спадкового права, обумовлює потребу напрацювання відповідних критеріїв розмежування зазначених понять, що й становитиме **мету** цієї статті.

На нашу думку, найбільш оптимальним критерієм у моделюванні поняття «суб'єкт» спадкового правовідношення є наявність відповідних прав та обов'язків, які перейшли до нього у порядку спадкового правонаступництва від спадкодавця. Найбільш чітко така модель наступництва у правах та обов'язках простежується при універсальному спадковому правонаступництві. Напевно, саме з цих причин традиційно суб'єктний склад спадкового правовідношення пов'язується із спадкоємцями, які спадкують усю сукупність прав та обов'язків за спадкодавцем. Цьому без сумніву є свої об'єктивні причини, а самі спадкоємці, будучи центральними фігурами спадкового права, викликають жваві наукові дискусії з приводу свого правового становища (на сьогодні відомими є різного роду класифікації спадкоємців і за колом осіб, і за сукупністю прав та обов'язків, що їм належать тощо).

Разом з тим, у вітчизняній юридичній літературі висувуються міркування щодо сприйняття і спадкодавців як суб'єктів спадкових правовідносин. Така позиція сформована, зокрема, у дисертаційній роботі Х. З. Піцик. Досліджуючи особливості правового статусу спадкодавців при спадкуванні за законом, авторка прийшла до висновку, що хоча їх під час виникнення спадкового правовідношення уже нема в живих, але для них характерний ряд прав та обов'язків. Так, зокрема, до прав спадкодавця при спадкуванні за законом дослідниця відносить: право спадкодавця на те, щоб його воля на спадкування за законом була реалізована; право спадкодавця на усунення від спадщини негідних спадкоємців; право спадкодавця на те, щоб усе його майно, яке згідно із чинним законодавством може спадкуватися, перейшло до його спадкоємців; право спадкодавця на збереження за ним прав та обов'язків, що нерозривно пов'язані з його особою; право спадкодавця на те, щоб спадкоємці одержали кошти у зв'язку з відшкодуванням йому збитків, моральної шкоди та у зв'язку із сплатою неустойки (штрафу, пені). Обов'язки спадкодавця у цій науковій праці зводяться до таких: обов'язок матеріально забезпечувати членів своєї сім'ї; обов'язок спадкодавця відшкодувати завдану ним шкоду (збитки) та моральну шкоду; обов'язки спадкодавця, які виникають з договорів [2]. Окреслена позиція базується передусім на тому, що спадкування є правонаступництвом, в якому беруть участь два суб'єкти - правонавець (спадкодавець) і правонаступник (спадкоємець), то за відсутності правонавця не може бути і правонаступництва, а відповідно і спадкових правовідносин.

Звичайно, що наведені вище міркування є доволі прогресивними та мають право на існування, проте при дослідженні категорії суб'єкт спадкових слід враховувати момент виникнення та припинення цивільної дієздатності фізичної особи. Відштовхуючись від цього аргументу, нашу думку, слід погодитись та сприйняти позицію тих авторів, які не відносять спадкодавців до числа суб'єктів спадкових правовідносин [3, с. 510]. Крім того, слід враховувати момент виникнення самого спадкового правовідно-

шення, яке пов'язується із смертю спадкодавця. У цьому аспекті варто також врахувати доводи С. Ю. Канна з приводу того, «що якщо сприймати думку про те, що спадкодавець все ж виступає суб'єктом спадкового правовідношення, то в це ж коло слід також включити і дітей, які зачаті за життя спадкодавця і ще не народились після відкриття спадщини. Проте закон прямо говорить про те, що для того, щоб вважатись спадкоємцями вони повинні народитись живими після відкриття спадщини» [4, с. 77]. З цих же причин не можна вважати суб'єктом спадкових правовідносин і заповідача, який реалізовує свої заповідальні розпорядження до моменту виникнення спадкового правовідношення, а тому його слід віднести до категорії учасників спадкових правовідносин.

Роблячи проміжні висновки, слід вказати, що за сукупністю прав та обов'язків, які переходять в порядку універсального спадкового правонаступництва, саме спадкоємці є його суб'єктами. І ця теза з об'єктивних причин сумніву не піддається.

Разом з тим, чинним законодавство визначено також і правонаступництво в окремих правах чи обов'язках спадкодавця, яке носить назву сингулярного правонаступництва. Не вдаючись до аналізу дискусії, яка існує між прихильниками та противниками сингулярного правонаступництва, воно все ж за традицією, яка склалась в нашій державі існує і відповідним чином регламентовано. У цьому аспекті вважаємо за доцільне погодитись із міркуваннями дослідника П. С. Нікітюка, як автора найбільш ґрунтовного дослідження сингулярного правонаступництва, котрий вважає, що правонаступництво в окремих правах також входить до предмета регулювання спадкового права і зумовлює виникнення спадкових правовідносин [5, с. 17-22].

У вітчизняному спадковому праві на проблему сингулярного правонаступництва зосереджує увагу Є. О. Рябоконт, сформувавши відповідні його ознаки, ретельний аналіз яких дає підстави стверджувати, що дійсно за сингулярним правонаступництвом спадкові правовідносини виникають [6, с. 53]. Якщо брати до уваги міркування про те, що правонаступництво в окремих правах чи обов'язках також є підставою виникнення спадкових пра-

вовідносин, а також відштовхуючись від позиції з приводу того, що суб'єктів спадкових правовідносин від учасників останніх ми відмежуємо за наявністю у них відповідних прав та обов'язків, які перейшли у порядку спадкового правонаступництва від спадкодавця, варто проаналізувати відповідне коло учасників спадкових правовідносин на факт їх приналежності до вужчого поняття – суб'єктів останніх за критерієм наявності у них окремих прав чи обов'язків, що перейшли в порядку сингулярного спадкового правонаступництва.

Так, зокрема, закріплення в межах заповіту заповідального відказу буде свідченням спадкування окремих прав спадкодавця речового або зобов'язального характеру. У цьому контексті варто зазначити, що у літературі можна зустріти думки з приводу того, що за заповідальним відказом виникають зобов'язальні правовідносини між спадкоємцем та відказоодержувачем і тут не слід застосовувати норми спадкового права. Окремі науковці обґрунтовують змішану правову природу заповідального відказу [7]. Разом з тим, вважаємо, що з такими позиціями погодитись доволі складно. Звичайно, що у випадку із заповідальним відказом йдеться про опосередковане правонаступництво, адже, як відзначає Є. О. Рябоконт, окреме право зі складу спадщини до уповноважених осіб переходить не від спадкодавця безпосередньо, а від спадкоємця і по суті залежить від прийняття спадщини спадкоємцем [6, с. 53], проте це абсолютно не означає, що дані відносини випадають із сфери регулювання спадкового права. Залежність прав відказоодержувача від прийняття спадщини спадкоємцем, похідний характер спадкування у сингулярному правонаступництві, а також виникнення у відказоодержувача не усієї сукупності прав та обов'язків як у спадкоємця, а окремого права є передумовами віднесення його у ранг учасників, а не суб'єктів спадкових правовідносин. Проте у цьому аспекті ще раз наголошуємо, що виникнення між спадкоємцем та відказоодержувачем відносин зобов'язального характеру не є достатньою підставою для виведення відказоодержувачів з кола учасників спадкових правовідносин. У цьому зв'язку варто погодитись також із позицією Н. Б.

Солтис, яка вважає відносини із заповідального відказу спадковими, що підтверджується правом відказоодержувача на відмову від заповідального відказу [8, с. 39]. Нами вбачається, що таких аргументів є набагато більше, розпочинаючи від самого розташування норм щодо заповідального відказу саме в межах Книги 6 ЦК України, та завершуючи тим, що охорона спадкового майна, як відзначається в ЦК України, здійснюється також і в інтересах відказоодержувачів.

Близьким до заповідального відказу є встановлення в межах заповіту сервітуту, як речового права на чуже майно. Відповідно, у сервітуарія виникає речове право на підставі заповіту. У цивільнічній літературі вказується, що на відміну від відказоодержувачів за заповідальним відказом, для виникнення у сервітуарія права користування достатньо двох юридичних фактів (складеного заповіту та смерті заповідача) [9, с. 245]. Погоджуючись із тим, що між правовим становищем відказоодержувача та сервітуарія є суттєві розбіжності, не можна стверджувати, що відносини за участю сервітуаріїв не включаються до предмета регулювання спадкового права. Тут слід погодитись із міркуваннями Н. Б. Солтис з приводу того, що між спадкодавцем та сервітуарієм виникають сингулярні правовідносини, що опосередковано переходять від спадкоємця до сервітуарія [8, с. 39], що є аргументом на користь того, що сервітуарії виступають учасниками спадкових правовідносин.

Класичним прикладом сингулярного правонаступництва є також покладання (покладення), яке регламентоване ч. 2 ст. 1240 ЦК України. Під покладанням слід розуміти таке розпорядження заповідача, яким у спадкоємця встановлюється обов'язок із виконання дій, спрямованих на здійснення суспільно корисної мети. Виконання такого суспільно корисного обов'язку лежить на спадкоємцю, проте цей обов'язок він повинен виконати не перед конкретною особою, як, наприклад, у відносинах із відказоодержувачем, а перед невизначеною групою осіб, у тому числі державою чи територіальною громадою.

Дослідження специфіки правової природи покладення дозволяє О. Є. Кухареву обґрунтувати незобов'язальний характер відносин, обумовлений суб'єктним складом та специфікою відносин, що виникають між спадкоємцем щодо виконання ним суспільно корисного обов'язку та особою чи категорією осіб, що має (мають) право вимагати виконання цього обов'язку, з чим однозначно слід погодитись [10, с. 152]. Виконання такого обов'язку обумовлене наявністю специфічних розпоряджень у заповіті, що дозволяє відносити осіб, на користь яких виконуватиметься такий обов'язок, до учасників спадкових правовідносин.

У контексті дослідження категорії суб'єкт спадкових правовідносин виникає питання щодо того чи є коло досліджуваних суб'єктів замкнутим? Очевидно, що так, оскільки спадкування окремих прав чи обов'язків в рамках сингулярного правонаступництва та його похідний характер не виступає достатньою підставою для зарахування носіїв цих прав чи обов'язків до категорії суб'єктів спадкових правовідносин.

У інших учасників спадкового права (правовідносин), таких як, наприклад, виконавці заповіту, взагалі не виникає жодних прав чи обов'язків у результаті спадкового правонаступництва, оскільки мета їх участі у них зовсім інша, а тому немає потреби у їх додатковій характеристиці на факт віднесення до суб'єктів спадкового правовідношення.

Підсумовуючи, слід наголосити, що поняття «суб'єкт» спадкових правовідносин є вужчим за обсягом від поняття учасник спадкових правовідносин. Внутрішній зміст категорії «суб'єкт» спадкових правовідносин слід моделювати за сукупністю прав та обов'язків, які переходять до спадкоємців при універсальному правонаступництві. Перехід окремих прав чи обов'язків при сингулярному правонаступництві, як це відбувається у відносинах із заповідальним відказом, сервітутом чи покладенням, які визначені в рамках заповідального розпорядження, носить похідний характер і не є підставою віднесення відповідних осіб, яких заповідач наділяє окремими правами, для їх зарахування до суб'єктів

спадкових правовідносин. Вони виступатимуть учасниками спадкових правовідносин.

За такого підходу суб'єктами спадкових правовідносин виступають спадкоємці. Всі інші особи є учасниками спадкових правовідносин, які вступають у нього з певною метою, проте без виникнення у них усієї сукупності прав та обов'язків у результаті універсального спадкового наступництва. Переконані, що саме наявність чи відсутність у осіб прав та обов'язків, які виникають у результаті спадкового наступництва, є тим критерієм, який слід використовувати при побудові понятійного апарату спадкового права в частині формуванні понять «суб'єкт» та «учасник» спадкових правовідносин.

1. Печений О. П. Деякі проблеми спадкового права [Текст] / О. П. Печений // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Василя Пилиповича Маслово «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 25 лютого 2011 р.)*. – Харків. – 2011. – С. 230-233.
2. Піцик Х. З. *Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом* [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / Х. З. Піцик. – К., 2012. – 16 с.
3. *Гражданское право : Учебник. Часть III* / [Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. – М.: Проспект, 1998. – 632 с.
4. Кани С. Ю. *Круг участников наследственных правоотношений* [Текст] / С. Ю. Кани // *Образование и право*. – 2010. – № 5. – С. 72-83.
5. *Наследственное право и наследственный процесс (Проблемы теории и практики) : научное издание* / [П.С. Никитюк; под ред. О.В. Овчинниковой]. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 258 с.
6. *Спадкове право України: навч. посібник* // [Ю. О. Заїка, Є. О. Рябонь]. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.

Федорич І. Я. *Теоретичні аспекти інституту заповідального відказу* / І. Я. Федорич : Науково-практична Інтернет-конференція [10.10.2012]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=367%3A101012-10&catid=49%3A3-1012&Itemid=61&lang=ru

8. Солтис Н. Б. *Житлові права у спадкових правовідносинах : монографія [Текст] / Н. Б. Солтис.* – К. : Ред. журн. «Право України», 2013. – 172 с.
9. *Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців).* – Т. 12 : *Спадкове право / [За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої].* – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2009.- 544 с.
10. Кухарев О. *Поняття та юридична природа заповідального покладення [Текст] / О. С. Кухарев // Вісник академії правових наук.* – 2010. - № 1 (60). – С. 144-153.

Главач І. І. Теоретико-правові аспекти визначення понять «суб'єкт» та «учасник» спадкових правовідносин

Стаття присвячена дослідженню критеріїв розмежування таких понять як суб'єкт та учасник спадкових правовідносин. Автор статті приходять до висновку, що поняття суб'єкт спадкових правовідносин слід моделювати за критерієм сукупності прав та обов'язків, які виникають у нього в процесі спадкового наступництва.

Ключові слова: спадкові правовідносини, суб'єкт спадкового правовідношення, учасник спадкового правовідношення.

Главач И. И. Теоретико-правовые аспекты определения понятий «субъект» и «участник» наследственных правоотношений.

Статья посвящена исследованию критериев разграничения таких понятий как субъект и участник наследственных правоотношений. Автор статьи приходит к выводу, что понятие субъект наследственных правоотношений следует моделировать по критерию совокупности прав и обязанностей, которые возникают у него в процессе наследственного преемства.

Ключевые слова: наследственные правоотношения, субъект наследственного правоотношения, участник наследственного правоотношения.

Hlavach I. I. Theoretical and legal aspects of the definition of the terms «subject» and «member» of hereditary relationships

The article focuses on the research of criterias for delimitation of such concepts as subject and member of hereditary relationships. The author concludes that the concept of subject of hereditary relationships should be modeled on the criteria on set of rights and duties that arise in the process of hereditary succession.

Key words: hereditary relationships, subject of hereditary relationship, a member of hereditary relationships.